

Сучасний світ багато діє, але мало думає й осмислює. Це стосується також і християнського життя. Величезний попит на популярну духовно-психологічну літературу свідчить про те, що християни хочуть майже механічним способом, тобто виконанням конкретних інструкцій – як правильно жити й вірити в Бога – вирішувати особисті проблеми. Популярна література задовольняє цей попит і дає ілюзію вирішення проблем. Ріст популярності екзорцистів-чудотворців також про це свідчить. Від церковнослужителів різних рівнів – на недільних проповідях, у постах на різних сайтах тощо – постійно чуємо критику й нарікання на занепад віри й моральности та свідоме й підсвідоме прагнення повернутися до минулого, до світлих та ідеальних моделей християнської родини, батьківства, які нібито колись існували.

Автор книжки, маючи великий досвід ігнатіянських реколекцій та індивідуального духовного проповідництва, не подає конкретних відповідей та рецептів на проблеми, пов'язані з батьківством. Якщо поглянемо на цю книжку глобально, не зупиняючись на конкретних темах, а намагаючись вловити основну думку і спосіб мислення автора, то побачимо, що це спосіб мислення «Духовних вправ» Ігнатія Лойоли: молитва, самопізнання, духовне розпізнавання, пошуки Бога й Божої волі в конкретній екзистенційній та побутовій ситуації, спрямування людини на те, щоб вона осмислювала все, що відбувається у ній та довкола неї. Хоча стиль автора не явно ігнатіянський, а адаптований для широкого кола читачів.

Сучасна Церква – як духовенство, так і миряни – постійно намагається створювати і приймати загальні моральні норми, які були б дієвими для всіх, всюди і завжди. Як інструкція для пральної машинки. Книжка о. Юзефа Августина «Батьківство» допоможе відкрити читачеві, який вміє і хоче мислити, що його життя, віра, родина – це його «пральна машинка», унікальна модель в одному примірникові й без інструкцій. Власними зусиллями і з Божою допомогою він сам повинен вчитися нею користуватися.

Олег Кривобочок

Robert Audi. *Democratic Authority and the Separation of Church and State*. Oxford: Oxford University Press 2011, 180 с.

Останніми роками увагу фахівців з етики, політичної філософії та соціальних наук все частіше привертають проблеми, пов'язані зі становищем релігії у секулярних чи, як дехто думає, постсекулярних суспільствах. Спростування чи, як мінімум, жорстка критика неокласичної теорії секуляризації з її головною тезою про обернену пропорційність між рівнем модернізації суспільства та рівнем релігійности його членів природно тягне за собою питання про те, як секулярна держава повинна реагувати на зростання світоглядного плюралізму та пов'язану з цим соціальну дезінтеграцію. Ще більшим викликом є

необхідність встановити нормативні принципи, відповідно до яких релігійні громадяни можуть брати активну участь у політичних процесах, не порушуючи секулярної природи конституційної держави і, водночас, не шукаючи компромісу з власною релігійною ідентичністю.

Попри те, що над цією проблематикою працювало чимало всесвітньо відомих мислителів, серед яких Ю. Габермас, Дж. Ролз і Ч. Тейлор, одною з найбільш обширних, аргументованих і систематичних спроб ґрунтовно відповісти на проблеми релігії в умовах ліберальних демократій є монографія професора Університету Нотр-Дам в Індіані (США) Роберта Ауді «Демократична влада і розділення Церкви та держави». Висуваючи на початку книги тезу про те, що етика є епістемічно автономною відносно релігії, автор намагається довести можливість досягнення «тео-етичної рівноваги» – моделі, відповідно до якої ті самі моральні стандарти можуть бути виведені і з релігійно-богословських джерел, і з притаманної кожній людині здатності користуватися природним розумом для пізнання етичних правд.

Далі Ауді наводить і пояснює три інституційні принципи, які регулюють розділення Церкви і держави у стійких конституційних демократіях: принципи свободи, рівності та нейтральності. Принцип свободи вимагає від уряду захищати релігійну свободу; принцип рівності вимагає рівноправного трактування різних релігій; а принцип нейтральності вимагає від уряду займати нейтральну позицію щодо релігійних та нерелігійних світоглядів [с. 40]. Усі три принципи розглядаються в контексті ліберальної парадигми демократії, яка стремить до максимізації негативної свободи індивідів, тобто свободи від обмежень до тої міри, аж поки реалізація цієї свободи не завдаватиме шкоди іншим індивідам.

Однак магістральна тема книги – не розгляд конституційної і правової структури, яку повинна мати демократія, а рефлексія над етикою громадянства – нормами, відповідно до яких повинні поводитися індивіди в різних соціально-політичних контекстах, де виникають розбіжності думок і поглядів. Головним вказівником тут є принцип секулярного обґрунтування (*principle of secular rationale*): «Громадяни в умовах демократичного устрою мають *prima facie* обов'язок не відстоювати і не підтримувати законів чи правових норм, що обмежують поведінку людей, якщо немає адекватного секулярного аргументу для такого відстоювання чи підтримки або ж вони воліють його не представляти» [с. 66]. Таким чином, Ауді займає строго ексклюзивістську і сепараціоністську позицію щодо вжитку релігійних дискурсів в публічному просторі: навіть якщо релігійні переконання лежать в основі мотивації громадян до політичної активності, самі ці переконання повинні бути виражені лише за допомогою релігійно нейтральних еквівалентних формулювань. Усі наступні міркування у книзі фактично є намаганням пояснити цей принцип та вказати на його далекосяжні наслідки для теорії толерантності та для комунікації релігійних переконань у глобалізованому світі.

Парадоксально, що основна перевага книги – формулювання аргументу на основі етики природного закону – водночас є її вразливим місцем. Успішне користування принципом секулярного обґрунтування можливе лише за умови досягнення тео-етичної рівноваги. Однак, якщо, скажімо, освічений католик може захищати моральну необхідність не дозволяти практики абортів на правовому рівні як в релігійних, так і в секулярних термінах, то далеко не факт, що представники всіх інших світоглядних груп спроможні на таку дискурсивну двомовність. Отож уже сам цей засадничий для Ауді принцип тео-етичної рівноваги потенційно конфліктує з інституційним принципом рівності, оскільки носії світоглядів, не зорієнтованих на пошук такої рівноваги, апіорі позбавлені морального права на внесення своїх аргументів у суспільно-політичну дискусію. Нерелігійні громадяни, натомість, виявляються у найвигіднішій позиції, оскільки не мусять адаптуватися до релігійно-нейтральної аргументації.

Слід сказати, що автор філігранно зрівноважує принцип секулярного обґрунтування за допомогою принципу релігійного обґрунтування (*principle of religious rationale*), відповідно до якого віруючі громадяни мають *prima facie* обов'язок не приймати політичних рішень, що конфліктують з їхніми релігійними переконаннями [с. 89]. Але це не знімає проблеми: якщо розрізнення між релігійними та релігійно-нейтральними аргументами суто епістемічне, то яка врешті-решт остаточна підстава пропускати в публічний простір перші, відфільтровуючи другі? Якщо ж за цим епістемічним розрізненням приховане якісне розрізнення (релігійні аргументи за визначенням слабші або менш надійні, ніж релігійно нейтральні), то така позиція не просто ставить під великий сумнів інституційний егалітаризм та принцип дискурсивної рівності світоглядів, але й сама по собі є аподиктичною та необґрунтованою.

Автор стверджує, що всі принципи, наведені у книзі, підтримують моральний обов'язок поважати свободу, обмежуючи її лише тоді, коли представлені аргументи для такого обмеження можуть прийняти всі раціональні громадяни без огляду на їхню релігійну позицію [с. 103]. Водночас ці принципи відкривають можливість формотворчої та мотиваційної функції релігійних переконань для дискурсів релігійних громадян, коли йдеться про підтримку і особливо голосування за якісь закони чи правила. Релігійні аргументи не можуть легітимно використовуватися для виправдання примусів чи обмежень, але в кінцевому результаті це захищає саму релігійну свободу [с. 103].

Очевидно, що безконтрольний доступ релігійних елементів до законотворчих процесів може підірвати секулярні основи конституційної демократичної держави. Однак непорушні принципи, що їх висуває Ауді, як мінімум позбавляють кожен конкретну демократичну політичну спільноту можливості контекстуалізувати загальні інституційні принципи у своїх історичних, релігійних та соціально-політичних умовах і відповідно до цього коригувати нормативні вимоги етики громадянства.

Попри свій ексклюзивістський нахил, книга Ауді є безумовно одною з найкращих монографій, присвячених проблемі ліберального трактування природи, причин та наслідків конституційного відокремлення Церкви від держави. Окрім широти та вичерпності викладу на тлі термінологічної чіткості та уваги до деталей, неоціненною заслугою праці є вражаюча стрункість аргументу – характеристика, до якої, зрештою, вже давно звикли читачі авторів американської аналітичної традиції і, зокрема, Роберта Ауді.

Віктор Полетко

Yvonne Sherwood. *Biblical Blaspheming: Trials of the Sacred for a Secular Age*. Cambridge: Cambridge University Press 2012, xiii+387 с.

«Біблійні богохульства: Випробування сакрального у секулярну епоху» – найновіша книга самобутньої дослідниці з Університету Кента (Великобританія), проф. Івонн Шервуд, спеціалістки у сфері Старого Завіту і релігійних студій. У біблістику авторка перейшла з літературознавства, тому і в цій, і в інших своїх книгах звертається до теорії літератури та до критичної теорії¹. Відчутні впливи континентальної філософії, хоча професійний шлях авторки пов'язаний з Великобританією. Розглядаючи Біблію з незвичних перспектив, у світлі різних академічних дискурсів і культурних феноменів (від мистецьких виставок до практик мазохізму), Шервуд залучає несподіваних співрозмовників: акторів, митців, джихадистів 11 вересня, письменників, філософів – від Локка і Канта до Дерріди, Фуко і наших сучасників. Окремі розділи вже публікувалися як статті, так що книжка являє собою збірник об'єднаних головною думкою есеїв.

Назва монографії вказує на те, що вона присвячена проблемі біблійних богохульств. Авторка книги дійсно говорить про несподівану живучість і нахилу, і чутливості до богохульства², вона показує, як з плином часу змінювалися уявлення про дозволені і заборонені способи обходження з релігійними змістами (темами). З одного боку, Біблія немовби богохулить проти модерної, «покращеної» версії себе самої – «ліберальної Біблії»³, як її називає авторка [с. 73];

¹ «Критична теорія» у філософії й історії соціальних наук у вузькому значенні характеризує представників так званої Франкфуртської школи філософії ХХ століття, а у широкому значенні (вжитому тут) – це сукупність різних теорій і підходів, мета яких – критика капіталістичного суспільства, соціальних структур, систем сили і домінування задля того, щоб пропагувати рівноправність у суспільстві і розвиток свободи у її різних проявах.

² Цей нахил і ця чутливість проявляються у тому, що, попри процеси секуляризації і модернізації, продовжують існувати закони про богохульство (хоч і тривають дискусії про їх доцільність); у тому, що «богохульні» прийоми використовуються в мистецтві, медіа, шоу-бізнесі тощо, але є випадки, коли на це дуже болісно реагують віруючі.

³ Авторка розрізняє, відповідно до інтерпретації, багато «Біблій», адже для неї Святе Письмо ніколи не є лише текстом, а є також і контекстом її читання та сприйняття.